

TOMASZ FROŁOWICZ

WZORY KULTURY FIZYCZNEJ W PROGRAMACH WYCHOWANIA FIZYCZNEGO

(Models of physical culture in physical education curricula)

Katedra Teorii i Metodyki Wychowania Fizycznego, AWFIS w Gdańsku

Słowa kluczowe: programy wychowania fizycznego, kultura fizyczna, wzory kulturowe.

Key words: physical education curricula, physical culture, cultural models.

Do podstawowych funkcji edukacji należy rekonstrukcja, czyli odtwarzanie kultury uniwersalnej i narodowej. W konsekwencji treścią edukacji są wzory kulturowe, a w przypadku wychowania fizycznego – wzory kultury fizycznej. Celem podjętych badań było stwierdzenie, które ze wzorów kultury fizycznej są obecne w programach wychowania fizycznego dopuszczonych do użytku szkolnego przez Ministra Edukacji Narodowej i Sportu. Analiza wzorów kulturowych obecnych w programach wychowania fizycznego napotyka jednak zasadniczą trudność, wynikającą z faktu, iż autorzy większości programów nie próbują uporządkować ich zawartości ze względu na dziedziny kultury fizycznej, a do zaprowadzenia porządku w swoich edukacyjnych projektach chętniej wykorzystują właściwości uczniów lub dyscypliny sportu. Mimo takiej niedogodności, lektura tytułów, założeń programowych i celów edukacyjnych programów wychowania fizycznego wskazuje, iż na poziomie deklaracji programowych polskie wychowanie fizyczne jest jednoznacznie zorientowane na przybliżenie uczniom wzorów zdrowotnych. Taka sytuacja świadczy o tym, że autorzy programów dobrze odczytali intencje zawarte w „Podstawie programowej kształcenia ogólnego”, gdyż w niej również dominują cele i zadania o orientacji zdrowotnej.

Basic functions of education include reconstruction, that is recreation of universal and national culture. As a result, the contents of education are cultural models, and in the case of physical education – models of physical culture. The aim of the study was to find out which of the models of physical culture are present in physical education curricula, admitted to use in schools by the Minister of National Education and Sport. The analysis of cultural models present in physical education curricula encounters, however, a basic difficulty resulting from the fact that the

authors of the majority of curricula do not attempt to order their contents by fields of physical culture, but rather use properties of students or sports disciplines to order their educational projects. In spite of such an inconvenience reading the titles, assumptions and educational aims of physical education curricula indicates that on the level of curricular declarations Polish physical education is explicitly oriented on introduction of health models to students. This proves that the authors have understood well the intentions of „The curricular basis of comprehensive education”, as aims and tasks with pro-health orientation prevail in it too.

Czasami można odnieść wrażenie, iż pojęciu „kultura fizyczna” grozi ten sam los, który spotkał słowo „kultura”. Jak ironicznie stwierdził Henryk Grabowski, pojęcie „kultura” jest tak wieloznaczne, że „(...) grozi mu utrata jakiegokolwiek znaczenia” [Grabowski, 1996, s. 2]. Wiesław Osiński dodaje, iż „obecnie trudno o nazwę bardziej rozlewną” [Osiński, 2002, s. 28]. Nie jest to wyłącznie „kłopot” języka potocznego, w którym słowa „z natury” charakteryzują się usankcjonowaną zasadniczą niedookreślonością – nadmiarem znaczenia [Garfinkel, 1989]. Również w naukach społecznych pojęciu „kultura” nadaje się różnorodny sens, a kolekcjonerzy potrafią przytoczyć dziesiątki definicji „kultury”. Podobnie jest z terminem „kultura fizyczna”, który w zależności od preferencji zainteresowanego może być rozumiany na kilka sposobów [Osiński, 2002].

Wśród różnych ujęć, jedno – zwłaszcza z edukacyjnej perspektywy – wydaje się szczególnie interesujące. Kultura oglądana z perspektywy socjopragmatycznej jest regulatorem praktyki społecznej [Banaszak i Kmita, 1991]. W przypadku kultury fizycznej przedmiotem regulacji są zabiegi wokół ciała. Spoglądając na kulturę fizyczną z takiej perspektywy, nietrudno uświadomić sobie, iż jest ona zbiorem wzorów wartości i wzorów czynności dotyczących ludzkiego ciała [Frołowicz i inni, 1998; Pawłucki, 1994].

WZORY KULTURY FIZYCZNEJ

Wśród typologów wzorów kultury fizycznej na szczególną uwagę zasługuje Florian Znaniecki [1973], który na początku XX w. opisał sześć typów fizycznych, a wśród nich:

- higieniczny, czyli społeczne wzory unikania choroby i ratowania się przed śmiercią,
- geneomiczny, czyli społeczne wzory dbałości o genetyczną jakość kolejnych pokoleń,
- obyczajowo-estetyczny, czyli społeczne wzory troski o wygląd zewnętrzny,
- hedonistyczny, czyli społeczne wzory wykorzystania ciała jako źródła fizycznej przyjemności,
- fizyczno-uitylitarne, czyli społeczne wzory dbałości o ciało, jako narzędzie wytwarzania dóbr i obrony wspólnoty,
- sportowy, czyli społeczne wzory doskonalenia ciała na potrzeby umownej rywalizacji.

Typologia wzorów kultury fizycznej przedstawiona przez Floriana Znanieckiego okazała się uniwersalna w dwojakim znaczeniu: odporna na upływ czasu oraz adekwatna dla praktyk społecznych podejmowanych pod różnymi szerokościami geograficznymi. Zbigniew Krawczyk uważa, iż ta typologia jest „konsekwencją zabiegu klasyfikacji realnych faktów społecznych w zakresie wzorów kultury ciała, obserwowanych przez niego [Znanieckiego – *uzupełnienie* TF] w doświadczeniu różnych społeczeństw” [Krawczyk, 1989, s. 29]. Typologia Floriana Znanieckiego stała się również inspiracją dla współczesnego pomysłu na „wychowanie do wartości ciała” autorstwa Andrzeja Pawluckiego, w którym wychowanie fizyczne traktowane jest jako przekazywanie z pokolenia na pokolenia kulturowych wzorów dotyczących ciała, czyli wzorów kultury fizycznej [Grabowski, 2000; Pawlucky, 1992]. Nawet jeśli jest to spojrzenie na edukację nieco jednostronne, eksponujące funkcje: rekonstrukcyjną, czyli „zorganizowane odtwierzanie kultury uniwersalnej i narodowej” oraz adaptacyjną, polegającą „na wprowadzeniu ludzi w role społeczne i zawodowe, które zastali i które są do objęcia” [Kwieciński, 1992, s. 21], nie sposób odrzucić stwierdzenia, iż treścią edukacji, przynajmniej w znacznej części, są wzory kulturowe, a w przypadku wychowania fizycznego – wzory kultury fizycznej. Nie powinno więc dziwić zainteresowanie obecnością wzorów kulturowych w programach edukacyjnych. Oczywiście spojrzenie na programy edukacyjne z takiej perspektywy należy traktować wyłącznie jako jeden z możliwych do przyjęcia punktów widzenia. Z tego względu poniższa analiza nie rości sobie prawa do jakiegokolwiek totalności, czy choćby nadrzędności wobec ocen programów wychowania fizycznego dokonywanych ze względu na inne ich właściwości.

CEL, METODA I ZAKRES BADAŃ

Celem podjętych badań było stwierdzenie, które ze wzorów kultury fizycznej są w ogóle obecne, a które – szczególnie wyeksponowane, w programach wychowania fizycznego dopuszczonych do użytku szkolnego przez Ministra Edukacji Narodowej i Sportu. W szczególności będę starał się potwierdzić obecność w programach wychowania fizycznego wzorów zdrowotnych, rekreacyjnych, estetycznych i sportowych. Wzory zdrowotne (w szerokim rozumieniu) regulują zabiegi prowadzące do pomnażania, ochrony i ratowania zdrowia. O obecności wzorów tego rodzaju będzie świadczyło użycie przez autorów programów – oprócz słowa zdrowie – słów: sprawność, wydolność, witalność, fitness, profilaktyka, higiena, czystość, bezpieczeństwo i choroba oraz określeń pokrewnych. Wzory rekreacyjne normują wypoczynek (głównie aktywny), a także inne przejawy „wypełniania czasu wolnego” społecznie aprobowanymi czynnościami, będącymi źródłem zabawy, radości i przeżycia przygody. O obecności wzorów tego rodzaju będzie świadczyło użycie przez autorów programów – oprócz słowa rekreacja – słów: wypoczynek, regeneracja, sporty całego życia, zabawa, przyjemność i przygoda, a także określeń pokrewnych. Wzory estetyczne regulują działania związane z oceną ciała w kategoriach piękna, w odniesieniu do budowy (np. sylwetka, figura), zdobienia (np. ubiór, biżuteria) i ruchu (np. taniec). O obecności wzorów tego rodzaju będzie świadczyło użycie przez autorów programów – oprócz słowa

estetyka – słów: piękno, sylwetka, figura, taniec, balet, rytmika i ubiór oraz określeń pokrewnych. Wzory sportowe regulują aktywność człowieka podejmowaną w celu rywalizowania z innymi ludźmi (samą rywalizację i czynności ją poprzedzające – trening) w sprawności posługiwania się swoim ciałem przy zachowaniu, jako warunku koniecznego dla zaistnienia sportowej rywalizacji, norm uczciwości. O obecności wzorów tego rodzaju będzie świadczyło użycie przez autorów programów – oprócz słowa sport (bez połączenia z rekreacją, np. sportowo-rekreacyjny) – słów: fair play, czysta gra, uczciwość, szacunek, rywalizacja, zwycięstwo i porażka, a także określeń pokrewnych. Dość popularne określenie „aktywność sportowo-rekreacyjna” (i podobne) ze względu na bardzo szeroki zakres znaczenia będą traktował nie jako wskazanie specyficznych obszarów kultury fizycznej, ale jako określenie bliskie pojęciu „uczestnictwa w kulturze fizycznej”.

Ponieważ zorientowanie programu edukacyjnego na określone wartości jest swego rodzaju deklaracją ideową, dlatego w trakcie badań analizowano tytuły, założenia programowe i cele edukacyjne. Ze względu na dużą różnorodność sposobów zapisu celów edukacyjnych, w trakcie analizy uwzględniłem wszystkie kategorie celów przewidzianych przez autorów, np. cele główne, cele ogólne, cele szczegółowe, zadania szkoły, zadania wychowawcze. Analizę starałem się ograniczyć do tego, co autorzy programów wymienili wprost, unikając dalej idących interpretacji strony semantycznej wspomnianych części programów, a zwłaszcza prób „czytania między wierszami”, w obawie przed grzechem nadinterpretacji. Ponadto przyjąłem założenie, iż te kwestie w programach edukacyjnych (które bądź co bądź są projektami międzypokoleniowej transmisji wzorów kultury fizycznej) nie tylko nie powinny być ukrywane, ale wręcz wyeksponowane na tyle, aby każdy nauczyciel mógł je dostrzec. Aby mógł je dostrzec nawet ten nauczyciel, który w programach wychowania fizycznego spodziewa się całym innym zapisów.

Analiza wykazu programów wychowania fizycznego dopuszczonych do użytku szkolnego na pierwszy rzut oka wskazuje, iż liczba programów przygotowanych dla wszystkich etapów edukacji wynosi około 30 (www.menis.gov.pl). Jednak niektóre z programów, choć są wymieniane niezależnie dla różnych typów szkół, można traktować jako fragment większej całości, składającej się z części przygotowanych dla dwóch lub większej liczby etapów edukacji. Tak bez wątplenia jest z programami, które posiadają ten sam urzędowy numer dopuszczenia do użytku szkolnego. Tak prawdopodobnie jest również z programami, które choć posiadają inne numery dopuszczenia, są przygotowane przez tych samych autorów i posiadają identyczne lub zbliżone tytuły. Dlatego wnikliwsza analiza liczby dopuszczonych do użytku szkolnego programów wychowania fizycznego upoważnia do stwierdzenia, iż od 1999 r. minister właściwy do spraw edukacji dopuścił do użytku szkolnego faktycznie około 20 programów wychowania fizycznego. W trakcie badań analizie poddano tytuły wszystkich dopuszczonych do użytku szkolnego programów wychowania fizycznego oraz zawartość 12 z nich. Zawężenie drugiej części analizy do nieco ponad połowy dopuszczonych do użytku szkolnego programów wynika z ograniczonej dostępności na rynku wydawniczym do niektórych programów wychowania fizycznego. Z tego względu dobór programów do części badań można uznać bardziej za dogodny niż reprezentatywny [Szreder, 2004].

WZORY KULTURY FIZYCZNEJ W TYTUŁACH PROGRAMÓW WYCHOWANIA FIZYCZNEGO

Na około 20 programów wychowania fizycznego dopuszczonych do użytku szkolnego w 9 przypadkach autorzy już w tytule sugerują wyeksponowanie pewnych wzorów kultury fizycznej. Najczęściej – w 6 programach – autorzy wskazują wzory zdrowotne lub rekreacyjne: „Ruch to zdrowie” [Przysiężna i inni, 1999], „Moja sprawność i zdrowie” [Frołowicz i Przysiężna, 2000], „Zdrowie, sprawność, ruch” [Wróblewski, 2000], „Zdrowie, sprawność, aktywność” [Wróblewski, 2002], „Odpowiedzialny to zdrowy i sprawny” [Kurzach i Paruch, 2003], „Program wychowania fizycznego o profilu rekreacyjno-zdrowotnym” [Czerska, 1999]. W programie zatytułowanym „Edukacja olimpijska” [Bronikowski, 2003] autorzy wskazują wzory sportowe. Tytuł programu „Ćwiczę, bo lubię” [Rzemek, 2003] nawiązuje do wzorów rekreacyjnych, a ściślej do tych wzorów zachowań wolnoczasowych, które posiadają zabarwienie hedonistyczne lub ludyczne. Autorzy programu „Od zabawy do sportu i rekreacji” [Kierczak i Głos, 2001] w tytule sugerują, iż w częściach przygotowanych dla niższych etapów edukacji eksponują wzory rekreacyjne (o zabarwieniu ludycznym), a w częściach przygotowanych na potrzeby wychowania fizycznego starszych bardziej uczniów – wzory sportowe lub rekreacyjne dostosowane do możliwości i zainteresowań młodzieży. Pozostałe tytuły albo nie zawierają żadnej dodatkowej informacji poza faktem, iż są programami wychowania fizycznego [np. Jasinowska, 2000; Ostrowski, 2000; Romanowska, 1999; Śmiglewska, 1999], albo zawierają informacje, które trudno jednoznacznie zinterpretować ze względu na poruszaną problematykę. Nie jest jasne, czy autorka „Programu nauczania wychowania fizycznego w gimnazjum (o rozszerzonym zakresie wymagań sprawnościowych)” [Medowska, 2000] zwiększa wymagania sprawnościowe ze względu na związek sprawności ze zdrowiem, czy może jako warunek sukcesu sportowego, czy z uwagi na obie lub więcej możliwości równocześnie. Podobnie nie jest jasne, czy autorzy „Programu wychowania fizycznego w liceum sportowym o profilu piłki ręcznej” [Kulik i inni, 2003] już tytułem sugerują wysycenie działań edukacyjnych humanistycznymi wartościami sportu, z normą uczciwości na czele. Wreszcie na podstawie tytułu nie można być pewnym, które ze wzorów kultury fizycznej chcą wyeksponować autorzy programu „Ruch to życie” [Tywoniuk-Małysz i Małysz, 2002].

WZORY KULTURY FIZYCZNEJ W ZAŁOŻENIACH PROGRAMOWYCH

Wszystkie programy nauczania aktualnie dopuszczane do użytku szkolnego przez Ministra Edukacji Narodowej i Sportu muszą zawierać m.in. „omówienie założeń dydaktycznych i wychowawczych, na jakich została oparta koncepcja programu” [Rozporządzenie... z dnia 5 lutego 2004 w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego programów...]. Choć wobec programów nauczania dopuszczanych do użytku szkolnego do 2004 r. nie stawiano takich wymagań, to jednak wielu autorów programów wychowania fizycznego przewidziało w nich rozdziały, w których prezentowano założenia programowe.

W „Klockach autonomicznych” [Przysiężna i inni, 1999], które już tytułem części dotyczącej wychowania fizycznego sugerują szczególne zainteresowanie wzorami zdrowotnymi, w „Uwagach o budowie i zastosowaniu programu” stwierdzono, iż „na wszystkich etapach edukacji uwzględniono elementy edukacji prozdrowotnej” (s. 181) oraz, że „program kładzie nacisk na utożsamienie aktywności ruchowej ze zdrowiem” (s. 181). Zwłaszcza ów zamiar „utożsamienia aktywności ruchowej ze zdrowiem” jednoznacznie wskazuje na chęć wyeksponowania wzorów zdrowotnych. Ponadto Autorki programu stwierdzają, iż osoby kończące szkołę powinny umieć „poruszać się po wszystkich obszarach kultury fizycznej, pełniąc różne role: kibica, uczestnika, organizatora” (s. 181). W tej części programu Autorki nie nazywają obszarów – dziedzin kultury fizycznej, wymieniają jedynie rolę kibica, którą należy traktować jako specyficzną, przede wszystkim dla działalności sportowej.

Autorzy programu „Moja sprawność i zdrowie” [Frołowicz i Przysiężna, 2000] w „Założeniach programowych” deklarują, iż „program uwzględnia współczesne postulaty nauk o wychowaniu fizycznym, a w szczególności (...) faktycznego, a nie werbalnego zaangażowania nauczycieli w sprawy zdrowia uczniów”, oraz „program (...) może stać się elementem tych szkolnych koncepcji edukacji, które (...) eksponują znaczenie edukacji prozdrowotnej” (s. 5), „punktem odniesienia w programie są związki aktywności i sprawności fizycznej ze zdrowiem oraz potrzeby współczesnego człowieka dotyczące aktywnego odpoczynku. Z tego względu dominują w nim cele i treści związane ze wzorami zachowań zdrowotno-rekreacyjnych” (s. 6). Autorka programu „Wybierz sam” [Czerska, 1999] we „Wprowadzeniu” potwierdza szczególne zainteresowanie wzorami zdrowotnymi pisząc, że wysiłek nauczyciela powinien być skierowany na „wychowanie ucznia w poczuciu wartości własnego zdrowia” (s. 3). Natomiast Autorzy programu „Od zabawy do sportu i rekreacji” [Kierczak i Głos, 2001] w „Ogólnej charakterystyce programu” stwierdzają, iż „w programie ujęto wiele różnych form czynnego wypoczynku, sportu, turystyki, rekreacji...” (s. 4).

Deklaracje na temat szczególnego zainteresowania wzorami zdrowotnymi odnajdujemy również w założeniach programowych tych programów, których tytuły nie zawierają takich sugestii. W „Programie nauczania wychowania fizycznego dla klas I-III gimnazjum” [Ostrowski, 2000], Autor na wstępie stwierdza, iż kieruje się „regułą afirmacji wszelkiego ruchu dla zdrowia” (s. 4). W rozdziale zatytułowanym nieco zawiśle „Wychowanie fizyczne w ujęciu założeń programowych” Autor dodaje, iż „wychowanie fizyczne umacnia zdrowie” (s. 5). Równocześnie podkreśla, iż wychowanie fizyczne, posługując się wieloma środkami, m.in. sportem, turystyką, rekreacją, powinno być źródłem przeżycia sportowego sukcesu i porażki, uwewnętrznienia zasady fair play oraz rozwinięcia wrażliwości na piękno ludzkiego ciała. W ten sposób Autor wskazuje również na zainteresowanie wzorami sportowymi i estetycznymi. Jednak za najważniejsze uznaje „wychowanie do kultury zdrowia cielesnego” (s. 5), dzięki któremu „uczeń poznaje wzory czynności zdrowotnych” (s. 5).

We „Wprowadzeniu” do „Programu wychowania fizycznego dla trzyletniego liceum ogólnokształcącego” [Szarzyński, 2003] Autor stwierdza, iż dotychczas nauczyciel wychowania fizycznego „mało uwagi poświęcał promocji zdrowia” (s. 5) oraz, że aktualnie „wyzwaniem staje się kształtowanie odpowiednich postaw, nawyków, umie-

jętności i wiadomości z (...) sportów 'całego życia', umiejętności dbania o higienę, zdrowie..." (s. 5). Program „Ruch to życie” [Tywoniuk-Małysz i Małysz, 2002] jest kolejnym, który w słowie „Od autorów” sugeruje wysycenie go wzorami zdrowotnymi i rekreacyjnymi. W tej części programu Autorzy wymieniają zajęcia rekreacyjno-zdrowotne jako jeden ze sposobów „zmodyfikowanego prowadzenia zajęć”, a także deklarują zamiar pomocy uczniom „w zdobyciu niezbędnych umiejętności ruchowych związanych z wyborem sportu lub sportów życia” (s. 4). Jednocześnie Autorzy stwierdzają, iż przewidywane w programie umiejętności i wiadomości posiadają charakter „cywilizacyjnego i kulturowego minimum” (s. 4), nie precyzując jednak, które wzory kulturowe wchodziły w skład owego minimum. Wreszcie Autorka innego „Programu wychowania fizycznego” [Śmiglewska, 1999], stwierdza w „Założeniach wstępnych”, iż „program zawiera elementy edukacji prozdrowotnej” (s. 3).

WZORY KULTURY FIZYCZNEJ W CELACH EDUKACJI

Lektura programów wychowania fizycznego aktualnie dopuszczonych do użytku szkolnego wskazuje, iż większość autorów jest zgodna, że celem wychowania fizycznego jest przygotowanie uczniów do uczestnictwa w kulturze fizycznej. Taka jednorodność jest zapewne konsekwencją manewru repedagogizacji wychowania fizycznego [Demel, 1989], a także odległym i pozytywnym skutkiem stopniowego wprowadzania do szkół, od końca lat siedemdziesiątych XX w. programu zatytułowanego „Kultura fizyczna” [Program..., 1985]. Jednak stwierdzenie „przygotowanie do uczestnictwa w kulturze fizycznej” jest niewystarczająco konkretne, aby rozstrzygać, które wzory kultury fizycznej są szczególnie wyeksponowane w programie wychowania fizycznego. Dlatego w celach edukacyjnych starałem się odszukać zapisy bardziej szczegółowe na temat „transmitowanych” wzorów kulturowych.

Analiza celów potwierdziła zdrowotną orientację większości autorów programów wychowania fizycznego. Wśród poddanych analizie programów nie ma takiego, który nie zawierałby deklaracji przybliżania uczniom wzorów zdrowotnych (czasami w ścisłym związku z wzorami rekreacyjnymi): „kształtowanie prozdrowotnych postaw i nawyków dbania o własne zdrowie i sprawność fizyczną”, „wyposażenie uczniów w wiadomości i umiejętności potrzebne do realizacji własnych celów i zainteresowań, związanych z dbałością o zdrowie poza szkołą”, „wyposażenie uczniów w umiejętności potrzebne do kontroli stanu własnego zdrowia”, „przygotowanie uczniów do aktywnego spędzania czasu wolnego i do racjonalnego wypoczynku”, „wyposażenie uczniów w wiadomości i umiejętności potrzebne zarówno do pomocy, jak i samodzielnego organizowania różnych zabaw, festynów i zawodów sportowych (nastawionych na cele rekreacyjne)” [Bronikowski, 2003, s. 7], „dbałość o higienę i zdrowie”, „samoegzekwowanie nawyku prawidłowej postawy”, „przeciwdziałanie powstawaniu wad postawy i ich korekcja”, „samodzielne organizowanie aktywnego wypoczynku w czasie wolnym” [Czerska, 1999, s. 5], „wspomaganie rozwoju wszystkich właściwości uczniów, które w okresie nauki szkolnej decydują o rozwoju zasobów zdrowotnych dziecka, a po zakończeniu edukacji wpływają na wybór stylu życia sprzy-

jącego zdrowia i aktywnemu wypoczynkowi”, „poznanie własnego organizmu (znaczenie układów: krążenia i oddychania oraz aparatu ruchu dla zdrowia i sprawności), a także sposobów kontroli sprawności i zdrowia”, „rozwój wiadomości pozwalających unikać sytuacji groźnych dla zdrowia”, „rozwój wiadomości na temat prawidłowej i nieprawidłowej postawy ciała oraz rozwinięcie przyzwyczajenia do ‘prostego trzymania się’ w różnych sytuacjach życiowych”, „rozwój umiejętności i wiadomości związanych z prostymi technikami relaksacji”, „rozwój umiejętności i wiadomości umożliwiających kształtowanie swojego otoczenia tak, by unikać sytuacji groźnych dla zdrowia” [Frołowicz i Przysiężna, 2000, s. 7 i 13], „poznanie podstawowych wiadomości z zakresu bezpieczeństwa zabaw i bezpieczeństwa ruchu drogowego”, „pogłębianie wiedzy i umiejętności z zakresu bezpieczeństwa i udzielania pierwszej pomocy”, „wdrażanie do zachowań prozdrowotnych przez kształtowanie nawyków higienicznych, w tym nawyku codziennej aktywności ruchowej”, „wykształcenie potrzeby czynnego wypoczynku”, „rozwijanie poczucia odpowiedzialności za zdrowie swoje i innych”, „nabywanie podstawowych umiejętności i wiadomości z zakresu bezpieczeństwa zajęć i udzielania pierwszej pomocy”, „przygotowanie uczniów do dokonywania dojrzałych wyborów związanych (...) z własną sprawnością i zdrowiem” [Kierczak i Glos, 2001, s. 7, 17, 27, 37], „rozwijanie poczucia odpowiedzialności za zdrowie własne i innych”, „realizacja ścieżki prozdrowotnej”, „przygotowanie uczniów do świadomego uczestnictwa w rekreacji ruchowej (aktywne spędzanie czasu wolnego, zdrowy styl życia, ‘sporty całego życia’)” [Kurzach i Paruch, 2003, s. 9] „wdrażanie do zachowań prozdrowotnych: (...) aktywność ruchowa jako środek zapobiegania chorobom cywilizacyjnym, racjonalne odżywianie, zapobieganie uzależnieniom” [Przysiężna i inni, 1999, s. 183], „rozwijanie zamiłowania do systematycznego uprawiania ćwiczeń fizycznych”, „opanowanie umiejętności (...) rekreacyjnych, zdrowotnych, sportowych”, „wdrażanie (...) do hartowania” [Ostrowski, 2000, s. 6], „osiągnięcie poziomu wiedzy i umiejętności umożliwiających dbanie o zdrowie”, „wyposażenie wychowanków w wiadomości dotyczące bezpiecznej organizacji zajęć ruchowych” [Romanowska, 1999, s. 5], „wytwarzanie umiejętności i nawyków (...) dla (...) wypoczynku po pracy oraz podnoszenia sprawności i pomnażania zdrowia”, „poznanie i nabycie umiejętności ruchowych utylitarnych umożliwiających sprawne poruszanie się (...) w sytuacjach zagrożenia dla zdrowia i życia” [Śmiglewska, 1999, s. 4], „hartowanie organizmu ucznia”, „zrozumienie przez ucznia podstawowych zasad higieny pracy i wypoczynku, poczucia odpowiedzialności za zdrowie i życie własne oraz współwiczających”, „kształtowanie postaw do zdrowego stylu życia poprzez aktywizowanie i inspirowanie do aktywnego wypoczynku” [Tywoniuk-Małysz i Małysz, 2002, s. 6], „rozwijanie poczucia odpowiedzialności za zdrowie własne i innych”, „utrwalanie i pogłębianie znajomości zasad racjonalnej troski o zdrowie i sprawność fizyczną, uwarunkowanych systematycznym uprawianiem różnych form aktywności sportowej, rekreacyjnej i turystycznej” [Wróblewski, 2000, s. 6 i Wróblewski, 2002, s. 4].

W kilku programach można również odnaleźć cele świadczące o zamiarach przybliżania uczniom wzorów sportowych. Pod tym względem szczególnie miejsce wśród programów zajmuje „Program nauczania wychowania fizycznego z elementami edukacji olimpijskiej dla liceów i techników z uwzględnieniem międzyprzedmiotowych

treści i zagadnień edukacji olimpijskiej” [Bronikowski, 2003]. Zgodnie z sugestią zawartą w tytule programu Autor przewidział, prócz wcześniej cytowanych celów dotyczących aktywności zdrowotnej i rekreacyjnej, również cele związane ze wzorami sportowymi: „poszanowanie drugiego człowieka i jego wysiłków, respektowanie różnic, poznawanie innych kultur oraz kształtowanie osobowości poprzez uczestnictwo w sporcie”, „kształtowanie umiejętności krytycznego odbioru zmagania o charakterze sportowym”, „wychowanie ucznia (...) z wykorzystaniem moralnych zasad idei olimpijskiej”, „zaznajomienie uczniów z historią i etyką sportu, opartymi głównie na przykładzie historii igrzysk olimpijskich (starożytnych i nowożytnych) oraz formuły nowożytnego olimpizmu” (s. 7). W programie „Moja sprawność i zdrowie” [Frołowicz i Przysiężna, 2000], który posiada wyraźnie zdrowotną orientację, Autorzy również przewidzieli przybliżanie uczniom wzorów sportowych: „rozwój umiejętności i wiadomości przygotowujących do udziału w sportowych formach aktywności z poszanowaniem ustanowionych reguł”, „rozwój wiadomości o osiągnięciach sportowych uczniów swojej szkoły”, „rozwój umiejętności i wiadomości przygotowujących do pełnienia różnych ról w sportowych formach aktywności”, „zrozumienie zasady czystej gry oraz postępowanie zgodnie z nią w trakcie rywalizacji”, „rozwój wiadomości o osiągnięciach sportowych mieszkańców własnej miejscowości, regionu i kraju” (s. 7 i 13).

W pozostałych (nie wszystkich) programach cele tego rodzaju stanowią wyraźnie mniej eksponowany (mniej istotny?) dodatek do wcześniej cytowanych celów związanych ze wzorami zdrowotnymi i rekreacyjnymi: „rozwijanie świadomego udziału (...) we współzawodnictwie sportowym” [Kierczak i Głos, 2001, s. 37], „zapewnienie uczniom uzdolnionym sportowo warunków do podwyższenia umiejętności poprzez udział w sekcjach SKS”, „umiejętność sędziowania, kultura zachowania w roli kibica, zasady fair play” [Kurzach i Paruch, 2003, s. 9], „kształtowanie postaw moralnych i społecznych w oparciu o wartości tkwiące w sporcie, rekreacji i turystyce, m.in. (...) równość szans, szacunek dla przeciwnika, ‘czysta gra’, umiejętność właściwego zachowania w sytuacji zwycięstwa i porażki” [Wróblewski, 2002, s. 4].

W „Programie wychowania fizycznego dla trzyletniego liceum ogólnokształcącego” [Szarzyński, 2003] pojawia się niekonsekwencja Autora na tyle wyraźna, że warta odnotowania. Choć we „Wprowadzeniu” do programu Autor składa deklarację jednoznacznie prozdrowotne, to cele edukacyjne bezpośrednio związane z transmisją wzorów kulturowych ogranicza do „kształtowania (...) pożądanych postaw moralnych i społecznych w oparciu o wartości tkwiące w sporcie, rekreacji i turystyce” oraz „nawiązania kontaktów z klubami sportowymi w celu umożliwienia rozwoju młodzieży uzdolnionej sportowo” (s. 7-8). Natomiast Autorka kolejnego „Programu wychowania fizycznego” [Śmiglewska, 1999] deklaruje programową niechęć do aktywności sportowej, zapisując wśród celów „przygotowanie do dokonania wyboru [form aktywności fizycznej – *uzupełnienie TF*] bez specjalizacji sportowej i nastawienia na wyczyn” (s. 3).

W analizowanych programach wychowania fizycznego występuje wyraźny niedostatek celów związanych z przybliżaniem uczniom estetycznych wzorów troski o ciało. Jedynie w programie „Moja sprawność i zdrowie” [Frołowicz i Przysiężna, 2000] zostały sformułowane wyraźnie wyodrębnione cele dotyczące aktywności fizycz-

nej motywowanej względami estetycznymi: „rozwój umiejętności i wiadomości pozwalających na udział w prostych układach tanecznych”, „rozwój wiadomości na temat estetycznego wyglądu (ubiór, sylwetka, poruszanie się)”, „rozwój umiejętności i wiadomości ułatwiających wyrażanie uczuć i emocji za pomocą mimiki, gestów i postawy ciała”, „rozwój umiejętności i wiadomości umożliwiających udział w zabawach tanecznych (z wykorzystaniem tańców ludowych, towarzyskich i dyskotekowych)” (s. 7 i 13).

WZORY KULTURY FIZYCZNEJ W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ WYCHOWANIA FIZYCZNEGO

Z możliwości wykorzystywania w szkole różnych programów wychowania fizycznego dopuszczonych do użytku szkolnego przez Ministra Edukacji Narodowej i Sportu lub z dowolności tworzenia przez nauczycieli własnych programów nauczania wcale nie wynika pełna swoboda autorów w doborze celów edukacyjnych. Na straży standaryzacji praktyki edukacyjnej stoi „Podstawa programowa kształcenia ogólnego” [Rozporządzenie... z dnia 6 listopada 2003 zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej...]. W tym akcie prawnym zostały określone cele edukacji i zadania szkoły w zakresie wychowania fizycznego. Wśród nich pojawiają się zapisy uwzględniające jednocześnie kilka dziedzin kultury fizycznej, np. „zrozumienie powodów i sensu starań o własne ciało, sprawność, zdrowie i urodę” lub „zapoznanie uczniów z podstawowymi formami rekreacji, turystyki oraz z podstawowymi zasadami uprawiania wybranych przez uczniów dyscyplin sportowych”. Jednak najczęściej jest stwierdzeń odwołujących się do wzorów zdrowotnych. Dla wychowania fizycznego w szkole podstawowej przewidziano „rozwijanie poczucia odpowiedzialności za zdrowie własne i innych”, dla gimnazjum – „zrozumienie potrzeby racjonalnej troski o witalną gotowość organizmu warunkującą osiągnięcia życiowe” oraz „przekazywanie wiedzy niezbędnej dla podtrzymania aktywności fizycznej i nawyków zdrowego stylu życia”, a dla liceum – „znajomość zasad racjonalnej troski o zdrowie i sprawność fizyczną, uwarunkowanych systematycznym uprawianiem różnych form aktywności sportowej, rekreacyjnej i turystycznej” oraz „uzupełnienie i utrwalenie wiedzy uczniów niezbędnej dla podejmowania świadomej, systematycznej aktywności fizycznej jako warunku zdrowego stylu życia i racjonalnej troski o witalną gotowość organizmu do przeciwstawiania się negatywnym skutkom cywilizacji”.

W „Podstawie programowej...” występują również cele i zadania nawiązujące do wzorów rekreacyjnych: „organizowanie zajęć fakultatywnych z zakresu „sportów całego życia” (w gimnazjum) oraz „organizowanie różnorodnych zajęć z zakresu „sportów całego życia” ze szczególnym zwróceniem uwagi na formy aktywności ruchowej najbardziej odpowiednie dla rodzinnego uprawiania sportu” (w szkołach ponadgimnazjalnych). Nie pominięto także celów nawiązujących do wzorów sportowych, ale dopiero na ostatnim etapie edukacji (w szkołach ponadgimnazjalnych): „kształtowanie postaw moralnych i społecznych poprzez wartości odnajdywane w sporcie, rekreacji i turystyce, w szczególności wytrwałość, systematyczność, odpowiedzialność, samodyscy-

sycplina, równość szans, szacunek dla przeciwnika, 'czysta gra', umiejętność właściwego zachowania się w sytuacji zwycięstwa i porażki" oraz „przygotowanie uczniów do roli organizatora i aktywnego uczestnika różnorodnych form aktywności fizycznej oraz odbiorcy (kibica) widowisk sportowych”. Nie pojawiły się natomiast zapisy dotyczące przybliżania uczniom wzorów troski o ciało, uzasadnianej względami estetycznymi (z wyjątkiem cytowanego wcześniej zapisu „zrozumienie powodów i sensu starań o własne ciało, sprawność, zdrowie i urodę”).

PODSUMOWANIE

Wydobywanie wzorów kultury fizycznej z programów wychowania fizycznego dopuszczonych do użytku szkolnego napotyka zasadniczą trudność. Wynika ona z faktu, iż autorzy większości programów nie próbują uporządkować ich zawartości ze względu na dziedziny kultury fizycznej oraz odpowiadające im specyficzne wzory kulturowe. Do zaprowadzenia ładu w swoich edukacyjnych projektach chętniej wykorzystują właściwości uczniów (np. zdolności kondycyjno-koordynacyjne, wiadomości) lub dyscypliny sportu (np. gimnastyka, piłka siatkowa), a najczęściej wszystko naraz, nie uzyskując w ten sposób pożądanego porządku. Nie dostrzegają tym samym faktu, iż najbardziej podstawową kategorią różnicującą kulturowo unormowaną aktywność człowieka (w tym uczestnictwo w kulturze fizycznej) jest wyjaśniony przez Floriana Znanieckiego współczynnik humanistyczny [Kmita, 1985]. Dyskusja tocząca się aktualnie na temat projektu nowej podstawy programowej wychowania fizycznego wskazuje, iż nauczyciele tej specjalności nie widzą potrzeby uporządkowania zawartości programów edukacyjnych ze względu na odmienne powody troski o ciało. Na stronach internetowych Instytutu Spraw Publicznych (www.isp.org.pl) nauczyciele pytają: „Czym różni się aktywność zdrowotna od aktywności rekreacyjnej i aktywności sportowej, i aktywności estetyczno-tanecznej?”, „W którym miejscu lekcji pływania motywuję do zdrowia, w którym do rekreacji, a w którym do sportu?” „Po co mieszać ludziom w głowach?” lub stwierdzają: „Moim zdaniem ten podział (...) nie jest odkrywczy i zaciemnia podstawę programową. Jeżeli różnica między aktywnością zdrowotną a sportową jest widoczna nawet dla osoby myślącej potocznie i powierzchownie, to nie ma sensu tego zapisywać, w myśl zasady: nieważne dlaczego się ruszasz, ważne że to robisz”. Jednak wychowanie fizyczne dotyczy człowieka, a nie jego ciała, które – jak napisał Maciej Demel [1989] – jest na wychowanie ślepe i głuche. Stąd w edukacji wiedza, dlaczego człowiek „rusza się”, jest nie mniej ważna, niż sam fakt robienia tego.

Lektura tytułów, założeń programowych i celów edukacyjnych programów wychowania fizycznego dopuszczonych do użytku szkolnego przez Ministra Edukacji Narodowej i Sportu wskazuje, iż na poziomie deklaracji programowych polskie wychowanie fizyczne jest jednoznacznie zorientowane na przybliżanie uczniom wzorów zdrowotnych. Taka sytuacja świadczy o tym, że autorzy programów dobrze odczytali intencje zawarte w ministerialnej „Podstawie programowej...”, gdyż w niej również dominują cele i zadania o takiej orientacji. Często łącznie ze wzorami zdrowotnymi,

a czasami niezależnie od nich, pojawiają się również zapisy dotyczące przybliżania wzorów rekreacyjnych.

Wzory sportowe są mniej wyeksponowane w „Podstawie programowej...” i w analizowanych programach wychowania fizycznego niż wzory zdrowotne. Taka proporcja wydaje się uzasadniona potrzebami zdrowotnymi współczesnego człowieka. Jednak rezygnacja przez autorów niektórych programów z zamiaru przybliżania uczniom wzorów sportowych jest kontrowersyjna, choćby w świetle faktu, iż współcześnie sport należy do stałych elementów kultury masowej, której konsumentami są i zapewne w większości będą aktualni uczniowie. Czy nie należy zatem podejmować prób „kształtowania umiejętności krytycznego odbioru zmagają o charakterze sportowym”, jak zapisano w jednym z cytowanych programów wychowania fizycznego?

Dziwi śladowa obecność w „Podstawie programowej...” i programach wychowania fizycznego zapisów dotyczących przybliżania uczniom wzorów estetycznej troski o ciało. Jest to kolejny dowód, iż wychowanie fizyczne wymyślone niegdyś bardziej na potrzeby chłopców niż dziewcząt, wciąż takim pozostaje. Oczywiście uważny czytelnik programów wychowania fizycznego dostrzeże w nich np. liczne treści kształcenia, nawiązujące do estetycznych wzorów kultury fizycznej. Jednak wówczas pojawia się pytanie, po co w programach takie treści, jeśli nie przewidziano tego rodzaju celów? Ale to już jest zupełnie inny problem częstej niespójności celów, treści i osiągnięć edukacyjnych uczniów, przewidzianych w programach wychowania fizycznego dopuszczonych przez Ministra Edukacji Narodowej i Sportu do użytku szkolnego.

PIŚMIENNICTWO

- Banaszak G., Kmita J., 1991, Społeczno-regulacyjna koncepcja kultury. Instytut Kultury, Warszawa.
- Bronikowski M., 2003, Program nauczania wychowania fizycznego z elementami edukacji olimpijskiej dla liceów i techników z uwzględnieniem międzyprzedmiotowych treści i zagadnień edukacji olimpijskiej. Wyd. eMPI², Poznań.
- Czerska E., 1999, Wybierz sam. Program wychowania fizycznego o profilu rekreacyjno-zdrowotnym. Wyd. RES POLONIA, Łódź.
- Demel M., 1989, O trzech wersjach teorii wychowania fizycznego. Próba ujęcia komplementarnego. „Wychowanie Fizyczne i Sport”, nr 2, s. 3-30.
- Frołowicz T., Przysiężna B., 2000, Moja sprawność i zdrowie. Program wychowania fizycznego dla szkoły podstawowej. Wyd. Fokus, Gdańsk.
- Frołowicz T., Pawłucki A., Włodarczyk P., 1998, Materiały pomocnicze do nauczania teorii wychowania fizycznego. Katedra Teorii i Metodyki WF, AWF Gdańsk.
- Garfinkel H., 1989, Aspekty problemu potocznej wiedzy o strukturach społecznych. [W:] (red.) Z. Krasnodębski, Fenomenologia i socjologia. PWN, Warszawa, s. 328-342.
- Grabowski H., 1996, Ciało czy ruch? „Kultura Fizyczna”, nr 5-6, s. 2-4.
- Grabowski H., 2000, Co koniecznie trzeba wiedzieć o wychowaniu fizycznym. Impuls, Kraków.

- Jasińska E., 2000, Program wychowania fizycznego dla gimnazjum. Oficyna Wydawnicza Gościański, Prętnicki, Poznań.
- Kierczak U., Głos T., 2001, Program wychowania fizycznego dla czterech etapów edukacyjnych. Od zabawy do sportu i rekreacji. WSiP, Warszawa.
- Kmita J., 1985, Kultura i poznanie. PWN, Warszawa.
- Krawczyk Z., 1989, Globalne i selektywne rozumienie kultury fizycznej. [W:] (red.) Z. Krawczyk, Kultura fizyczna w kategoriach wartości. AWF, Warszawa, s. 7-19.
- Krawczyk Z., 1990, Ontologia ciała. [W:] (red.) Z. Krawczyk, J. Kosiewicz, Filozofia kultury fizycznej. Koncepcje i problemy. AWF, Warszawa, s. 7-31.
- Kulik J., Kulik K., Kacprzak P., 2003, Program wychowania fizycznego w liceum sportowym o profilu piłki ręcznej. Wyd. GRAB, Grabowiec.
- Kurzach M., Paruch J., 2003, Odpowiedzialny to zdrowy i sprawny. Wyd. Korepetytor, Płock.
- Kwieciński Z., 1992, Socjopatologia edukacji. Wyd. IRWiR, Warszawa.
- Medowska H., 2000, Program nauczania wychowania fizycznego w gimnazjum (o rozszerzonym zakresie wymagań sprawnościowych). Wydawnictwo GRAB, Grabowiec.
- Osiński W., 2002, Zarys teorii wychowania fizycznego. Wydanie II uzupełnione. Seria: Podręczniki, nr 47, AWF, Poznań.
- Ostrowski K., 2000, Program nauczania wychowania fizycznego dla klas I-III gimnazjum. Wyd. eMPI², Poznań.
- Pawłucki A., 1992, Wychowanie jako kulturowa rzeczywistość. Na przykładzie wychowania do wartości ciała. Wyd. AWF, Gdańsk.
- Pawłucki A., 1994, Rozważania o wychowaniu. Wyd. AWF, Gdańsk.
- Program szkoły podstawowej. Kultura fizyczna. Klasy IV-VIII, 1985, WSiP, Warszawa.
- Przysiężna P., Jopek A., Kaczor L., 1999, Program nauczania wychowania fizycznego dla wszystkich etapów kształcenia: Ruch to zdrowie. [W:] (red.) K. Hall, Koncepcja edukacyjna szkoły podstawowej i gimnazjum: Klocki autonomiczne. Gdańska Fundacja Oświatowa, s. 181-189.
- Romanowska A., 1999, Autorski program wychowania fizycznego dla klas IV-VI szkoły podstawowej. Wyd. Korepetytor, Płock.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 5 lutego 2004 r. w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego programów wychowania przedszkolnego, programów nauczania i podręczników oraz cofania dopuszczenia.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 6 listopada 2003 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół.
- Rzemek M., 2003, Ćwiczę, bo lubię. Program wychowania fizycznego I etap edukacyjny klasy I-III szkoła podstawowa. www.menis.gov.pl.
- Szarzyński D., 2003, Program wychowania fizycznego dla trzyletniego liceum ogólnokształcącego (z wybranymi konspektami lekcji). Wyd. FOSZE, Rzeszów.
- Szreder M., 2004, Metody i techniki sondażowych badań opinii. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Śmiglewska M., 1999, Program wychowania fizycznego. Wyd. BEA-BLEJA, Toruń.

- Tywonik-Małysz A., Małysz R., 2002, Ruch to życie. Program wychowania fizycznego dla II etapu edukacyjnego. Wyd. BEA-BLEJA, Toruń.
- Wróblewski P., 2000, Program wychowania fizycznego dla gimnazjum. Zdrowie, sprawność, ruch. Wyd. MAC EDUKACJA, Kielce.
- Wróblewski P., 2002, Program nauczania wychowania fizycznego w zakresie podstawowym dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Zdrowie, sprawność, aktywność. Wyd. MAC EDUKACJA, Kielce.
- Znaniecki F., 1973, Socjologia wychowania. Tom II. Urabianie osoby wychowanka. PWN, Warszawa.